

УДК 811.161.2'38

С. А. Бузько

**КНИЖНА ЛЕКСИКА В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ
ПОСТМОДЕРНОЇ ПРОЗИ (ФУНКЦІОНАЛЬНО-
СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

Бузько С. А. Книжна лексика в текстах української постмодерної прози (функціонально-стилістичний аспект).

У статті описано функціонально-стилістичні особливості суспільно-політичної, науково-термінологічної та поетичної лексики, яка використовується в текстах української постмодерної прози.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, науково-термінологічна лексика, поези́зми, стилістичний ефект, українська постмодерна проза.

Бузько С. А. Книжная лексика в текстах украинской постмодернистской прозы (функционально-стилистический аспект).

В статье описаны функционально-стилистические особенности общественно-политической, научно-терминологической и поэтической лексики, которая используется в текстах украинской постмодернистской прозы.

Ключевые слова: общественно-политическая лексика, научно-терминологическая лексика, поэтизмы, стилистический эффект, украинская постмодернистская проза.

Buzko S. A. Bookish vocabulary in the texts of Ukrainian postmodern prose (a functional-stylistic aspect).

The article presents the functional-stylistic features of social-political vocabulary and scientific-terminological lexicon which function in the texts of Ukrainian postmodern prose.

Key words: social-political vocabulary, scientific-terminological lexicon, functional-stylistic features, Ukrainian postmodern prose.

Книжна лексика, що в загальномовних словниках позначається відповідною ремаркою, властива писемній формі літературної мови. Цей лексичний шар активно використовується в ряді функціональних стилів писемного вияву літературної мови – науковому, публіцистичному, офіційно-діловому та художньому. Однак чітко визначеної, сталої межі між книжними словами і загальноживаними не існує, тому термін «книжна лексика» певною мірою умовний, оскільки вказує лише на переважання певних слів у функціональних стилях писемної, книжної форми літературної мови. У статті буде виявлено й описано виражальні можливості та функціонально-стилістичне призначення найбільш уживаних у сучасних художніх текстах типів книжної лексики – суспільно-політичної, науково-термінологічної та поетичної.

Загальноприйнятим є погляд, згідно з яким до категорії суспільно-політичної лексики входять слова, що стосуються політики, економіки, різних аспектів суспільного життя, проблем державного будівництва, функціонування державних і громадських інституцій тощо [1, с. 55–56; 12, с. 91; 2, с. 45]. Але в позиціях учених стосовно природи названого лексичного шару все ж спостерігаються деякі відмінності, що можна пояснити нечіткістю визначення меж суспільно-політичної лексики, яка тісно пов'язана з термінологією таких наук, як політологія, соціологія, право, філософія тощо.

Суспільно-політична лексика, яка використовується в українських постмодерних текстах, об'єднує такі лексико-тематичні групи слів:

1) слова на позначення основних соціально-історичних категорій і понять (*народ, нація, суспільство, країна, держава, соціальний статус*): *А які повідомлення з України цікавлять західні мас-медії? Що уряд учергове вкрав у **народу** гроші?* (20, с. 20); *Укри, як і всі модерні **нації**, свідомо прагнули в Європу* (18, с. 16); *Всі умовності створені людською психікою і уподобаннями, **соціальним статусом*** (24, с. 16);

2) слова на позначення ідейно-політичних напрямків, течій, доктрин (*марксизм, капіталізм, соціалізм, анархізм*): *була саме агонія **комунізму*** (3, с. 84); *Учасники почали звинувачувати один одного в невігластві й неправильному розумінні **марксизму*** (20, с. 72);

3) найменування, що позначають політичні партії, союзи, блоки (*комуністична партія, Рух, ООН, НАТО, Європейський Союз*): *уряди країн **Європейського Союзу** вже не рекомендували своїм громадянам відвідувати її* (3, с. 33); *як би там не старалися інспектори **ООН**, <...> від цього в Лондоні безпечніше не стане* (21, с. 78);

4) найменування на позначення осіб із погляду їх партійної належності, соціальної характеристики чи належності до різних форм державного управління (*буржуї, пролетаріат, анархіст, депутат, комуніст, кадебіст*): *На вигляд це був типовий **пролетар** – незграбний, вайлуватий, з тупим і розгубленим поглядом* (2, с. 25); *Рома, син **народного депутата*** (21, с. 4); ***Анархісти** так і не прийшли, зате з'явилася купа **ліворадикалів*** (20, с. 71);

5) лексеми на позначення суспільних та політичних подій минулого й сьогодення (*революція, депортація, репресії, тероризм, демонстрації*): *передбачувана хвиля **арештів** <...> непередбачувано віддалялася; під загрозою **репресій*** (3, с. 21, 94); *Під час **антипрезидентських протестів** 2000 року Террі <...> цілодобово знімав **демонстрації*** (21, с. 292);

6) слова на позначення абстрактних суспільно-політичних понять (*політкоректність, політична цензура, демократія, патріотизм, політична заангажованість*): *за відсутність «**політичної заангажованості**» дорікнути було б неможливо* (9, с. 36); *колектив однодумців бореться проти **політичної цензури**; і нам, напевно, соромно одне перед одним, що в нас не досить **героїчного патріотизму*** (21, с. 300, 52); *Це **недемократично!*** (14, с. 155);

7) назви понять із державно-адміністративної, фінансово-економічної та юридичної сфер життя суспільства (*закон, право, акт, злочин, договір*): *усе знову закрутилося: **договори, сертифікати,***

цінні папери, акції, кілька ефемерних банків, трастів і голдінгів (3, с. 67); *Я навіть беруся вас субсидувати. Я, знаєте, відомий у смітникових колах меценат* (9, с. 53); *У мене постійний контракт на роботі, потім постарію, матиму британську пенсію і житиму на Мальті зі своїм чоловіком* (21, с. 329).

Наявність у постмодерних текстах стількох тематичних груп суспільно-політичної лексики свідчить про певну зацікавленість письменників-постмодерністів питаннями суспільного розвитку та державного будівництва нашої країни, а також соціальними проблемами її історичного минулого. Інколи суспільно-політична лексика допомагає відтворити епоху ідеологічного тоталітаризму, при цьому деякі слова на позначення суспільно-державного ладу та історії Радянського Союзу й епохи, що цьому передувала, набувають виразно негативного емоційно-оцінного забарвлення: *з того містечка <...> колись давно втікали від катєбістської облоги до Києва її батьки* (12, с. 79); *Можливо, тому, що саме в ці роки був голодомор; Шкода, звичайно, що Століпін позбавили елементарного дихання, можливо, <...> він би довів до ладу земельну реформу, розпочав би масштабну індустріалізацію на колективних началах* (26, с. 8, 5); *слід було обганяти цілі ешелони з депортованими; двоє <...> гебістів узяли його попід руки* (3, с. 99, 87).

Однак зазвичай твори постмодернізму звернені не до минулого, а орієнтовані на різноманітні проблеми сьогодення; у ряді випадків це проблеми соціально-політичного характеру, при порушенні яких письменники використовують різні тематичні групи суспільно-політичної лексики. Зокрема, впадає в око відчутне розчарування письменників-постмодерністів у сучасному посттоталітарному устрої, відчуття тотальної порожнечі після втрати ідеологічних ілюзій. Наприклад: *Макс завжди був анархістом, який не вірив у перемогу анархії, а я вірила в національну демократію, від чого тепер мені смішно* (21, с. 297); *З самого ранку я побувала на пікеті <...>. Рештки розкольного Руху щось намагалися задекларувати. <...> Сама згадка про цих гекаченістів викликає у мене сильне почуття злості; А у нас зате соціалізм і анархізм, і бардак, це теж оригінально; Далі розмова точиться на політичні теми* (20, с. 46, 111, 25).

Часом використання суспільно-політичної лексики, пов'язаної з такими поняттями, як патріотизм, націоналізм, національна політика, підкреслює невпевненість та закомплексованість українця, який намагається бути національно свідомим у сучасних соціальних

умовах: *Я типовий невдаха. Я національно свідомий та українізований; Я невдаха-націоналіст, весь час розчаровуюсь у всіх громадських та політичних організаціях націоналістичного змісту* (26, с. 68). На думку Л. Костенко, це пояснюється тим, що «замість динамічних імпульсів, які відповідали б уже новому, державному статусу нації, їй був прищеплений комплекс меншовартості, провінційності, вторинності її мови та культури» [4, с. 457].

Використовуючи суспільно-політичну лексику, письменники-постмодерністи торкаються також таких соціальних проблем сьогодення, як тероризм, політична заангажованість сучасних мас-медіа, соціокультурний рівень бізнесової та політичної верхівки тощо. Наприклад: *Чому мене може убити якийсь терорист тільки тому, що я білий* (21, с. 78); *Залишається дивитися ТБ. <...> Суркіс на прес-конференції перед букетом мікрофонів. Суркіс на футбольній трибуні. Суркіс шепоче щось на вухо Президенту. Суркіс та народ. <...> Медведчук. Шматок Кравчука. Медведчук у кріслі спікера... У мене ще всі вдома?* (20, с. 36); *працював і слюсарем, і сантехніком, і барменом, а тепер він займається оптимізацією податковкладень і скеровуванням надлишкових капіталів* (1, с. 103); *Усе це наводить на особливо невтішні висновки, коли подібного киталту державницьку постань <...> зіставляєш із тутешньою навколишньою дійсністю* (3, с. 25). Отже, використання суспільно-політичної лексики в художніх текстах великою мірою залежить від таких екстралінгвістичних чинників, як соціальна диференціація та психологічний стан суспільства, панівна ідеологія (провідні суспільно-політичні течії та погляди), рівень розвитку економіки.

У ряді випадків на тлі суспільно-політичної лексики автори постмодерністських творів використовують нелітературну лексику, наприклад, розмовно-просторічну та соціально марковану, удаючись таким чином до характерного для постмодернізму прийому стилістичних контрастів, що сприяє більш емоційному та експресивному висловленню думки, наприклад: *але вдома, в твоїй бідній забембаній країні – країні урядовців в обвислих штанях і всіяних луною піджаках <...> все воно якось ні до чого не кріпалося* (12, с. 48); *я визнаю за людьми право на тупість, у руслі теперішньої моди на політкоректність* (21, с. 112); *Далі дискусія переросла в бардак, бо включились теоретики ліворадикальної думки* (20, с. 72).

Зазвичай подібне поєднання різностильових елементів підкреслює іронічне звучання текстового уривку. Іронія, створена таким чином,

представляє речі в незвичному, новому ракурсі, створює ефект відчуження, підвищує інтерес комунікантів до предмета іронічної оцінки, визначає ціннісну орієнтацію, сприяючи перетворенню суперечності на творчий пошук істини. Наприклад: *Я чесно виконав свою роботу й на початку серпня отримав чесно зароблену штуку баксів, а також соціальну гарантію, тіна, «я кореш Віті Болта», яка, за словами самого Віті, мала допомагати мені в складних життєвих ситуаціях (25, с. 59); Проте якщо западенцю сказати про таке спостереження, він образиться і почне розповідати про патріотизм Західної України і скацапілість Східної, ніби патріотизм усієї Західної України вибачає тупість якогось окремого її представника (20, с. 73).*

В окремих випадках суспільно-політична лексика, використовувана в постмодерних текстах, контрастує з вульгаризованою лексикою, що значно підвищує емоційність та експресивність висловлювання та посилює суб'єктивний аспект у процесі художнього відтворення адресантом (автором) навколишньої дійсності. Зазвичай це лексеми на позначення осіб із погляду їх належності до різних форм державного управління, рідше – найменування, що позначають політичні партії, союзи та блоки або слова на позначення ідейно-політичних напрямків: *Отож ти циркулював поміж столами, де-не-де впізнаючи знайомі з преси й телебачення і тим особливо антипатичні мордяки деяких депутатів, письменників та іншої ідеологічної сволоти (4, с. 220); НАТО – гандони! Капіталізм – гавно! – казав Рулет. – <...> І президент... – тут Рулет чогось замовк» (25, с. 44).*

Наведені приклади доводять, що конкретно-історичні суспільні умови безпосередньо впливають як на вибір мовленнєвих засобів, так і на характер використання тих чи тих слів.

Варто також звернути увагу на зміну емоційно-оцінних забарвлень деяких суспільно-політичних лексем, передусім тих, що стосуються політичного та ідеологічного життя колишнього Радянського Союзу й діяльності комуністичної партії. За спостереженнями В. Чабаненка, така зміна емоційно-оцінних відтінків аналізованих лексем відбувається завдяки ідеологічній переорієнтації українського суспільства [11, с. 297]. Цю думку підтверджує як суспільна мовленнєва практика, так і більшість сучасних художніх текстів; наприклад, якщо в мові колишньої партноменклатури слова *більшовик*, *комуніст*, *соціалістичний* відзначалися позитивним емоційно-експресивним забарвленням, то в мовленні сучасного суспільства експресивність цих та

подібних слів зазвичай позначається різко негативними емоціями, наприклад: *Далі маніфест на захист організації «Самостійна Україна», пропозиція дати п<...>и КПУ, бо вони мудаки* (10, с. 185).

Інколи змінюється не лише експресивно-оцінне навантаження слова, але й лексичне значення. Наприклад, такі суспільно-політичні лексеми, як *буржуї, окупант, фашист* у певних комунікативно-прагматичних ситуаціях можуть втрачати своє первісне значення й уживатися задля експресивної характеристики осіб або й цілих суспільних прошарків чи народів (*буржуї* – про мешканців країн, де панує капіталістичний устрій; *окупанти* – стосовно американців; *фашисти* – зневажливо про сучасну молодь). Отже, спостерігається розширення лексичного значення зазначених слів: *Учасники почали звинувачувати <...> пані професорку у запродавстві буржуям; Просто пришліть мені папірець із запрошенням, чуєте, окупанти?* (20, с. 72; 20, с. 19); *От фашисти, не дають спокою, – не вгавали сусідські бабусі* (11, с. 47).

Аналіз фактичного матеріалу довів, що суспільно-політична лексика в художньому тексті – це передусім один із засобів відтворення об'єктивної дійсності та фонових знань носіїв мови певного історичного періоду. Звісно, цей процес доповнюється суб'єктивно-авторським осмисленням відтвореної дійсності.

У словниковому складі української літературної мови вагома роль належить науково-термінологічній лексиці, кількість якої з розвитком науки і техніки постійно зростає. У лексикології терміном прийнято називати спеціальне слово або словосполучення, що використовується для точного вираження поняття з якої-небудь галузі знання – науки, техніки, виробництва, мистецтва тощо.

Загальновідомо, що функціонування науково-термінологічної лексики не обмежується сферами наукових досліджень. Особливістю нашого часу – часу бурхливих глобалізаційних процесів – є те, що окремі групи слів термінологічної лексики швидко стають широко та активно вживаними в багатьох сферах життєдіяльності суспільства. «Термінолексика перестає бути тільки термінологічною, набуває нових переносних значень, входить у художню літературу як матеріал для нових, оригінальних тропів» [6, с. 17]. Цей тип лексики органічно входить у мову української постмодерної прози, і не лише для творення тропів, а й для реалізації інших стилістичних функцій.

За нашими підрахунками, частотність використання цього лексичного шару в аналізованих джерелах складає близько 41% щодо

інших типів книжної лексики. Серед науково-термінологічної лексики, яка функціонує в постмодерних текстах, наявна як загальнонаукова термінологія, поширена в багатьох сучасних галузях наукових знань (напр., *синхронія*, *субстанція*, *трансформація*, *узагальнення*, *синтез*, *критерій*, *теорія*, *практика* тощо: *Притулок теж підпорядкований якійсь логіці, але мушиш пізнати її сам. Теорія не передує практиці в цьому випадку* (19, с. 90), так і спеціальна наукова термінологія, властива окремим галузям науки чи мистецтва. У складі спеціальної науково-термінологічної лексики, що використовується у творах постмодерної літератури, присутня, зокрема, термінологія:

1) лінгвістична: *а коли не бавитися евфемізмами* (12, с. 50); *У такий спосіб він мимоволі переступав заведені в цьому суто чоловічому колі неписані правила, зокрема, обов'язкову вербальну розкутість* (3, с. 28);

2) музична: *Я сіла за комп'ютер і красиво змахнула руками, ніби зіграла арпеджіо до мажор* (20, с. 52); *Сміх не вибухав, та навіть його вже легко перекривало могутнє крещендо хору і туті духових* (13, с. 13);

3) психологічна: *Задав, що завтра на ранок призначено «сеанс групової терапії» – так це у них тут називалося* (14, с. 146); *У мене маніакально-депресвний психоз, нав'язливі ідеї й галюцінації* (21, с. 100);

4) хімічна: *Гемодезу, фізрозчину, глюкози – та він вже на ранок був би у формі; Трохи згодом я запитав у знайомого нарколога, що він думає про той сульфазин* (14, с. 105; 103);

5) медична: *Довелося пережити тахікардію через власний акцент* (1, с. 55); *Згоден на лікарню, тюрму, лоботомію* (12, с. 91); *Увесь час вона щипає себе за стегно. Там велика гематома* (24, с. 235);

6) фізіологічна: *Намагаючись приборкати адреналін, який закипав усередині* (2, с. 48); *Хто не читав глибокодумних статей, у яких за допомогою слова «естроген» (жіночий статевий гормон) доводилося, що жінка – істота, обділена природою?* (12, с. 68);

7) фізична: *до того ж окуліст змушений був призначити йому по цілому додатковому діоптрію* (3, с. 15); *прогресуюча аморфність змушувала мене набирати тієї форми* (14, с. 139);

8) природнича: *Себто описати його географію, світ фльори і фауни* (9, с. 64);

9) спортивна: *керівництво країни зробило різкий поворот від гірських лижів до веслування на байдарках і каное* (3, с. 66).

Виділяємо групу слів, семантично споріднену з суспільно-політичною лексикою, на позначення спеціальних понять зі сфери

суспільних наук, зокрема, економічна та фінансова термінологія, наприклад: *Скоро обвалиться ринок нерухомості* (21, с. 328); *я зовсім кепсько тямлю на рекламі й маркетингових технологіях* (25, с. 234).

У всіх наведених вище прикладах термінолексми використовуються в прямому значенні, виконуючи суто номінативну функцію та певною мірою підвищуючи інформативність художнього стилю мови. Однак у більшості випадків науково-термінологічна лексика вживається в текстах української постмодерної прози з певними стилістичними настановами. Так, інколи терміни виступають експресивними відповідниками загальноновживаних слів, підкреслюючи орієнтацію постмодерних текстів на інтелектуальність, що є свідченням загальної ерудованості та освіченості авторів, наприклад: *мої слухачі надто спрощено сприймають алюзії та асоціативні ряди; подальші трансформації залишаємо поза ремарками* (14, с. 105; 153); *У самий розпал наших шкільних ремінісценцій до нас підійшов симпатичний молодий чоловік* (21, с.67); *розтягуючи у своїх потребах усілякі фрагменти і сегменти минулої цілості* (4, с. 61).

У деяких випадках простежується поступовий перехід термінологічної лексики до розряду загальноновживаної (процес детермінологізації), який відбувається або через розширення первісного лексичного значення термінолексми, або завдяки їх уживанню при описі звичайних побутових ситуацій: *Зображення легко піддавалися селекції; Відкинувши GILLETTE як анахронізм, я подумав було вийти на автостраду; Далі з мавпячою спритністю і впертістю маніакального моржа я ретельно вимиюся антибактерійним милом* (14, с. 148; 106; 128); *еліптичність у натяках* (3, с. 98); *Навіть Девід поруч здався мені не іпохондрічним ексцентриком, <...> а нормальною людиною* (21, с. 132).

Подеколи слова-терміни виступають у постмодерних творах елементами мовної гри; ці факти підтверджують думку дослідників про те, що принцип гри в текстах означеного напрямку реалізується не лише на ідейно-естетичному рівні, але й на мовному також [8, с. 44; 5, с.17]. Наприклад: *Думав про її серце, як воно б'ється, про два наші серця, про цю поліритмію, аритмію, синхронію, котра не має шансів перетворитися на нищівний, всевладний резонанс; Старезне полотно, півторавіковий підрамник, божевільні потьмянілі фарби, рентгеноскопія безсила, спосіб ґрунтування, манера мазків, пірке, манту, ультразвукова діагностика, нескінченні томограми,*

електромагнітний резонанс <...> і це було останнє, що вдалося побачити перед втратою свідомості (14, с. 146, 147). У наведеному прикладі за допомогою термінолексем, що відносяться до різних сфер наукових знань, автор (Ю. Іздрик) намагається відтворити хід думок ліричного героя, який знаходиться у стані довготривалого алкогольного сп'яніння й до того ж утрачає свідомість. Терміни, що різняться сферою застосування, відбивають хаотичний на перший погляд потік свідомості, створюючи цим своєрідний стилістичний ефект (пор.: *аритмія* – «порушення нормального ритму роботи серця» [10, с. 35]; *Грунтувати* – «покривати Грунтовою полотном, призначене для живопису, або якусь поверхню, що готується для фарбування та нанесення спеціальної речовини» [10, с. 224]; *пірке* – «прищеплювання на шкірі, за допомогою якого встановлюють наявність або відсутність в організмі туберкульозної інфекції» [10, с. 672]; *резонанс* – «явище різкого зростання амплітуди вимушених коливань (електричних, магнітних, звукових тощо) в довільній коливальній системі, що настає в разі, коли змінна в часі зовнішня дія має гармонійні складові з частотою, близькою до однієї з частот власних коливань системи» [10, с. 757]).

Говорячи про використання термінологічних слів у художніх текстах, дослідники зазвичай акцентують на втраті термінів «своєї стилістичної замкненості» та їх використанні «у ролі складових елементів тропів і художніх образів» [3, с. 123]. Нами було помічено, що в постмодерних текстах тропеїзація термінів відбувається доволі рідко. Лише в окремих випадках ми спостерігали метафоризацію терміна: *Отож цілком здаючи собі справу в однозначно сомнамбулічній природі доволишиньної дійсності, я виліз на дах власного дому; знову вмощують у своєму радіофікованому термодинамічному дїзві* (14, с. 106; 122). Інколи за допомогою науково-термінологічної лексики утворюється перифраза: *невблаганне западання у вегетативну прїрву Альцгаїмера* (3, с. 79), – назву однієї з хвороб нервової системи (хвороба Альцгаїмера) замінено метафоричним описовим зворотом *вегетативна прїрва Альцгаїмера* (пор.: «В. (вегетативна) нервова система – нервова система, волокна якої іннервують усі органи і тканини <...>» [10, с. 99]).

Натомість надзвичайно активно термінологічна лексика використовується письменниками-постмодерністами задля створення іронічного ефекту. Іронія присутня в багатьох постмодерних текстах; В. Пігулевський із цього приводу зауважив, що постмодерна іронія постає у вигляді пародії, перебільшення чи гротеску, зводячи певні стереотипи та

кліше до карикатури та чорного гумору [7, с. 309]. Нами було виявлено, що одним із засобів створення іронії в постмодерних творах виступає науково-термінологічна лексика, наприклад: *Я переконався, що <...> можна любити всі її запахи. Що першим ранковим бажанням є не тотальна дезінфекція, а бажання поцілувати* (13, с. 50) (дезінфекція – «заходи, спрямовані на знищення збудників інфекційних захворювань <...> [10, с. 231]). Тонке приховане глузування у поєднанні з гумором присутнє також у такому уривку: *Віддавалася вона з таким запалом, ніби робила це востаннє в теперішній інкарнації, бо в наступній, вочевидь, вона мала стати якою-небудь рослиною, бажано корисною* (7, с. 42).

Варто звернути увагу на те, що постмодерним творам властиві самоіронія та самопародіювання, при вираженні яких важливу роль відіграє добір спеціальних мовних засобів, зокрема слів-термінів. Одним із найпоказовіших у цьому плані прикладів нам видається оцінювання Ю. Іздриком власної прози, елементи самооцінки знаходимо в одному з його творів: *Ну що ж, все воно, звичайно, непогано, але це якась така суцільна тягуча каша... Бракує їй, як на мене, якоїсь **структурованості**, може, виходів на певні **узагальнення**, я вже не кажу про такий **критерій**, як «**катарсис**». Замало у цьому всьому **форми**. Або хоча би вдалого закінчення. Це, звичайно, страшенно дотепно – **винести епілог на початок*** (13, с. 52). Автор ніби глузує з себе, зі своєї повісті, називаючи її «суцільною тягучою кашою», позбавленою цілого ряду необхідних для якісного літературного твору ознак. Не випадково акцент зроблено на слові «катарсис» (*катарсис* – «співпереживання читача або глядача, яке завершується духовним очищенням, духовною розрядкою» [10, с. 390]), це посилює іронічний відтінок висловлювання, адже навряд чи постмодерні тексти спрямовані на духовне очищення.

У ряді прикладів гумористично-іронічний ефект досягається завдяки поєднанню в межах одного текстового уривка науково-термінологічної та нелітературної лексики. У ролі нелітературних елементів можуть виступати як соціальні діалектизми, так і розмовно-просторічні слова (чи фразеологічні сполучення) зі зниженою конотацією пейоративного характеру, наприклад: *Спочатку Сашико Х. говорив про **трансцендентування сегментів** тогочасного **дискурсу**, а також про те, що **ідеал досконалості** <...> **лежить в історичній процесуальності**. <...> Після виступів Сашика у голові кумар, як після жирної косячини (20, с. 72); Після **медитації** Валерія повідомляла мені, що її **карму** повністю оновлено, і якщо я захочу, то можу її трахнути це раз*

(7, с. 42); *Що станеться, якщо просрати цю субстанцію, звану долею, просто просрати – бездарно і нахабно, виклично* (5, с. 22); *Її чоловік сидить на фенобарбіталі* (26, с. 69). У наведених прикладах термінолексеми поєднуються у межах висловлювання зі стилістично зниженими елементами, значення яких подається у словниках жаргонної та сленгової лексики: *кумар* – «сонливість, фізіологічна апатія»; *косяк* – «сигарета з марихуаною»; *трахати* – «здійснювати статевий акт»; *просирати* – «втрачати, розбазарювати»; *сидіти (на чому?)* – «погійно жживати наркотичні речовини» [9, с. 174, 170, 294, 257, 272].

На думку В. Чабаненка, саме від наявності одиниць, які контрастують, залежить мовна експресія в контекстуальних умовах, оскільки різностильові контрасти збагачують емоційну палітру тексту, збільшують його експресивну напругу, роблять мовлення стилістично гнучким та поліфонічним [11, с. 14–18].

Невисоким ступенем активності в постмодерних текстах відзначається так звана висока лексика словесно-художнього зображення, або поетична, з якою асоціюються особливі, небуденні уявлення і яка зазвичай використовується в поетичному мовленні або у виступах ораторів, коли виправдовується патетичний, урочистий тон.

У власне номінативному значенні подібна книжно-урочиста лексика використовується в постмодерних творах у досить обмеженій кількості – у тих текстових уривках, які потребують присутності слів, що здатні викликати яскраві уявлення та асоціації, наприклад: *Здавалося, що все те залізаччя тікало, розповзаючись на всі боки та шукаючи **самоти** й **супокою** в прохолодних нетрях бур'янів, щоб спокійно дійти **небуття*** (9, с. 44); *Чому любовні історії мають обов'язково складатися з **мук** і **гіркоти*** (1, с. 38); *А втім, любов – яке ж це горе? Це **блаженство**. Це світла радість, шум у голові, це найвище щастя, це **благословення*** (21, с. 131); *йому було далеко до колишніх **закарпатських трунків*** (14, с. 150). У наведених прикладах поетизми надають викладові певної урочистості та піднесеності, завдяки чому в читача виникають додаткові асоціації. У звичайному розмовному мовленні замість цих лексем використовують нейтральні з боку стилістичної маркованості синоніми (пор.: *самота* – самотність; *супокій* – спокій; *доходити небуття* – переставати жити, помирати; *мука, гіркота* – страждання; *блаженство* – насолода; *трунок* – запах).

Як відомо, до складу книжної поетичної лексики входять старослов'янізми, які надають мовленню особливого урочистого

відтінку; в окремих випадках використовуються вони й у текстах української постмодерної прози: *Панна Фрузя мала осину талію, над якою нависали повні перса, а нижче випинало круте узгір'я стегон; русалка <...> висунулась так, що з'явилися її білі витончені рамена* (9, с. 70, 107) (*перса* – «заст. Жіночі груди» [10, с. 653]; *рамено* – «заст. Плече» [10, с. 750]).

Але функцію створення певної урочистості й піднесеності поетична лексика виконує в постмодерністських текстах доволі рідко. Зазвичай поетизми, як і слова-терміни, використовуються в текстах української постмодерної прози з протилежною метою створення іронічних та гумористичних ефектів, тобто виконують не властиву їм функцію, наприклад: *Заклад пропонував цілий вибір українських коньяків. Україна – благословенна країна в цьому сенсі* (21, с. 299); *Четверта користь – чоловіка можна використати в якості шофера та опори, якщо вам спав на думку **блаж** одягнути вузьку спідницю і туфлі на високих підборах* (20, с. 53); *прискіпливо оглядаючи себе у дзеркалі чи, поетично мовлячи, у **свічаді*** (23, с. 27).

Інколи гумористично-іронічний ефект досягається завдяки поєднанню в межах висловлювання книжно-поетичної та розмовно-побутової лексики (чи загальноповсякденної з відтінком розмовності); урочистий відтінок книжно-поетичних лексем у такому разі контрастує з побутовізмом описуваних ситуацій, що створює додатковий стилістичний ефект: *Сміттярка займає настільки велику територію, що в неї чимало **теренів** узагалі ще **незвіданих*** (9, с. 60); *Хлопчина той, **ясночолоий** улюбленець **вахтерки*** (14, с. 149); *І сто грамів копченої мойви, і пляшку бальзаму «Тарас Шевченко». Вишануємо пам'ять **пророка*** (20, с. 22); *перший облік **потрісканих уст...** (а добрий **коньяк** завжди **потрапляє на потріскані уста**)* (14, с. 150).

В інших подібних випадках експресивно-стилістичний ефект породжується зіткненням поетичної та стилістично зниженої розмовно-просторічної або соціально маркованої лексики. Добір елементів, що контрастують, залежить від задуму автора та стилістичної заданості вислову. Спрямованість постмодерних текстів на іронію вимагає зіткнення не рівноправних у стилістичному та соціолінгвістичному плані мовних одиниць, як-от у таких прикладах: *Віднайшовши **спочин** у Владивостоці, він назавжди **закрив свій тонкогубий писок*** (26, с. 37); *до нас долинали лише примарні тіні, світляні привиди, **дурепи осяйні*** (13, с. 12). Виділені лексеми в «Сучасному тлумачному словнику

української мови» позначені відповідними ремарками: *спочити* – «уроч. Бути мертвим, лежати в могилі» [10, с. 825]; *писок* – «розм. 1. Те саме, що *морда*; *перен., вульг.* Потворне людське обличчя» [10, с. 617]; *осяїний* – «*поет.* Освітлений, опромінений чимось; який випромінює сяйво, сяючий, променистий» [10, с. 616]; *дурепа* – «*зневажл., лайл.* Розумово обмежена жінка» [10, с. 271]. Подібне свідоме протиставлення різностильових лексичних одиниць не лише підкреслює іронічність викладу, але й допомагає ідейно та експресивно наснажити художній текст. «Лінгвостилістика контрастів <...> відбиває тонкі й складні нюанси, що характеризують специфіку авторського стилю, специфіку художньої манери письменника. <...> Саме на видобування нових, свіжих, оригінальних якостей контрасту часто й направлені його творчі зусилля» [11, с. 50]. Аналіз дібраного матеріалу доводить, що лінгвостилістичні контрасти (передусім контрастування різностильових мовних одиниць) значною мірою визначають специфіку української постмодерної прози, становлять одну з її характерних ознак.

Крім цього, велика кількість лінгвостилістичних контрастів, що були помічені нами в постмодерних текстах, свідчить про відсутність внутрішньої замкнутості в лексичній системі сучасної української мови та наявність тенденції до взаємопроникнення й синтезу лексичних одиниць різних рівнів. Також це є свідченням активної взаємодії на лексичному рівні усного побутового мовлення та мови сучасної художньої літератури; «контрастування елементів мовної системи є водночас і формою їх взаємозв'язку <...> мовний контраст – це не просто об'єктивна лінгвістична універсалія, а ще універсалія лінгвостилістична, породжена суб'єктивними мовотворчими зусиллями мовця в його пошуках експресивних засобів вислову» [11, с. 13–14]. Важливо відзначити, що для обох учасників комунікативного процесу (автор – читач) важливим є не мовний контраст сам по собі, а його виражальні можливості та стилістична вагомість.

Також привертають увагу в текстах постмодерної прози спільнокореневі поезизми, які використовуються в межах словосполучення, однак сприймаються не як тавтологія, а як гра слів, загалом характерна для постмодерністських текстів: *а він тим часом добирається до моєї потаємної потаємності, до моєї святенної святенності, до моєї невтішної невтішності, до моєї лелійної лелійності, до моєї непорочної непорочності* (9, с. 119). На протипагу

нормативному мовному стандарту, згідно з яким тавтологічні звороти збіднюють лексичний склад висловлення й негативно характеризують мовця, у художніх текстах такі прийоми, навпаки, увиразнюють мовлення, оскільки використовуються із заданістю на певний стилістичний ефект.

Отже, найбільш уживаними в текстах української постмодерної прози виявилися такі типи книжної лексики, як суспільно-політична, термінологічна та поетична. Функціонування в постмодерних текстах різних тематичних груп суспільно-політичної лексики зумовлюється передусім потребою відтворити об'єктивну дійсність у поєднанні з суб'єктивно-авторським осмисленням цієї дійсності. Уживання загальнонаукової та вузькоспеціальної термінологічної лексики пояснюється певною спрямованістю постмодерних текстів на елітарність та інтелектуальність; помітний перехід деяких термінологічних лексем до розряду загальноживаних (детермінологізація). Характерною особливістю використання в постмодерних текстах названих лексичних шарів є поєднання в межах словосполучення або висловлювання різностильових лексичних елементів – зазначених груп книжної лексики (суспільно-політичної, науково-термінологічної або поетичної) з різними типами нелітературної (зокрема розмовно-просторічною та соціально маркованою лексикою), у результаті чого, як правило, створюється іронічний ефект. Широке застосування письменниками-постмодерністами цього прийому свідчить про відсутність внутрішньої замкнутості та наявність тенденції до взаємопроникнення й синтезу різнопланових одиниць у лексичній системі сучасної української мови; якоюсь мірою це також зближує розмовно-побутову суспільну практику з дискурсом художньої літератури.

Література

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : [навч. посібн.] / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 430 с.
2. Бельчиков Ю. А. Лексическая стилистика: проблемы изучения и обучения / Ю. А. Бельчиков. – М. : Русский язык, 1988. – 158 с.
3. Карпова В. Л. Термін і художнє слово / В. Л. Карпова. – К. : Наукова думка, 1967. – 129 с.
4. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф / Л. Костенко // Дві русі / [за заг. ред. Л. Івшиної]. – К. : Факт, 2003. – С. 455–467.
5. Лізлова С. А. Гра в постмодерністському творі: на матеріалі творчості Ю. Андруховича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / С. А. Лізлова – К., 2004. – 23 с.

6. Мінасян В. І. Терміни в поезіях М. Бажана / В. І. Мінасян // *Культура слова : [республ. міжвід. зб.]* – К. : Наукова думка, 1983. – Вип. 25. – С. 17–20.
7. Пигулевский В. Ирония и вымысел: от романтизма к постмодернизму / В. О. Пигулевский. – Ростов-на-Дону : Фолиант, 2002. – 415 с.
8. Пікун Л. Дзеркальна гра набутками культури як явище літературного постмодернізму / Л. Пікун // *Слово і Час*. – 2005. – № 11. – С. 40–47.
9. Словник сучасного українського сленгу [упорядн. Т. М. Кондратюк]. – Харків : Фоліо, 2006. – 350 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови / [за заг. ред. В. В. Дубічинського]. – Харків : ВД «Школа», 2008. – 1008 с.
11. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2002. – 351 с.
12. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилїстики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.

Список використаних джерел

1. Андрухович С. Жінки їхніх чоловіків / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 160 с.
2. Андрухович С. Сьомга / Софія Андрухович. – К. : Факт, 2007. – 384 с.
3. Андрухович Ю. Рекреації : [романи] / Юрій Андрухович. – К. : «Вид-во «Час», 1997. – 287 с.
4. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2003. – 317 с.
5. Бриних М. Електронний пластилін : [повість] / Михайло Бриних. – К. : Факт, 2007. – 244 с.
6. Бриних М. Шахмати для дибілів : [роман-посібник] / Михайло Бриних. – К. : Факт, 2008. – 144 с.
7. Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах / Юрій Винничук. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. – 288 с.
8. Винничук Ю. Життє гаремнос / Юрій Винничук. – Львів : ЛА «Піраміда», 1996. – 104 с.
9. Винничук Ю. Мальва Ланда / Юрій Винничук. – Львів : ЛА «Піраміда», 2003. – 540 с.
10. Жадан С. Капітал / Сергій Жадан. – Харків : Фоліо, 2006. – 797 с.
11. Жолдак Б. Гальманах / Богдан Жолдак. – К. : Факт, 2007. – 248 с.
12. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу : [роман] / Оксана Забужко. – [9-е вид.] – К. : Факт, 2007. – 176 с.
13. Іздрик Ю. Острів Крк та інші історії : [повість, новели, автокомент] / Юрій Іздрик. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 120 с.
14. Іздрик Ю. Подвійний Леон / Юрій Іздрик. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 204 с.
15. Ірванець О. Очамиря : [повість та оповідання] / Олександр Ірванець. – К. : Факт, 2003. – 184 с.
16. Ірванець О. Рівне / Ровно (стіна) : [нібито роман] / Олександр Ірванець. – Львів : Кальварія, 2002. – 189 с.
17. Карпа І. 50 хвилин трави : [новели] / Ірена Карпа. – Львів : Кальварія, 2006. – 238 с.
18. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ко in country UA / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 136 с.
19. Пагутяк Г. Писар східних воріт притулку / Галина Пагутяк. – Львів : ЛА «Піраміда», 2003. – 176 с.

20. Пиркало С. Зелена Маргарита : [повість, оповідання] / Світлана Пиркало. – К. : Факт, 2007. – 184 с.
21. Пиркало С. Не думай про червоне : [роман не для молодшого шкільного віку] / Світлана Пиркало. – [2-е вид.] – К. : Факт, 2006. – 360 с.
22. Поваляєва С. Екзгумація міста : [новели] / Світлана Поваляєва. – Львів: Кальварія, 2006. – 160 с.
23. Процюк С. Жертвопринесення : [роман] / С. Процюк // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 161. – С. 23-102.
24. Ульяненко О. Серафима : [роман] / Олесь Ульяненко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 240 с.
25. Ушкалов С. БЖД : [crazynovel] / Сашко Ушкалов. – [2-е вид.] – К. : Факт, 2008. – 240 с.
26. Чех А. Цього ви не знайдете в Яндексі / Артем Чех. – Харків : Фоліо, 2007. – 218 с.
27. Прохасько Т. Лексикон / Тарас Прохасько. – Львів : Кальварія, 2004. – 187 с.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2012 р.